

KAZALISTE
Mnogostrano Narodno kazalište u Zagrebu i Kolo Zagreb

ADRESA Trg Maršala Tišma
GRAD Zagreb
ZUPANIJA Zagrebačka
TELEFON 01-48-28550

Prešvedke: P. svibnja 1999.

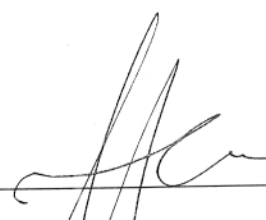
REŽIJA I DRAMATIZACIJA Georgij Petro
POMOĆNIK REŽISER Stephanie Gamićkoj
SCENOGRAF Alena Petro
KOSTIMOGRAFIJA Barbara Benek
GLAZBA Boris Guberina

(The remaining rows of the table are crossed out with a large X.)

NASLOV

NIKAD VIŠE Numerna igra prema romanu "Neva mae" (predstava u prevodu 15. sastavljena autora)

AUTOR
RANKO MARINKOVIĆ

BOJLE PEČATI:
(:)

IGRAJU

Spiro Gubinka

Srusa Popovic

~~Vanja Cinic~~

Vanja Cinic

INSPIKIJENT

Katinka Kovac

ZVRŠNI PRODUKENT

Donko Rutak

AUTOR:

PAVO MARINKOVIĆ

NASLOV:

NIKAD NE RECI NIKAD VIŠE

RANKO U SVEMU TOME

Kad mi je prije pet godina Georgij Paro rekao kako sprema adaptaciju posljednjeg romana našeg dragog velikog pisca, iskreno sam se začudio. Isprva sam pomislio da se radi o filmskoj ili televizijskoj adaptaciji, a čak mi je palo na pamet da je možda i šala u pitanju. Jer **Never more** mi se nije, kad sam ga čitao, činio isuviše prikladnim za kazališnu pretvorbu. Mislio sam, na taj se korak može odlučiti netko mlađi, netko kome bi takav tip umjetničkog opreza ipak imao biti ponešto stran.

O prilagodbama hrvatskih romana za hrvatske pozornice dalo bi se napisati štošta, gotovo jedan podeblji doktorat koji bi nam pobliže objasnio taj tip fenomena koji je ponekad na naše glumište djelovao kao najugodniji melem, a neki drugi put pak kao gorka sol na otvorenu ranu. Na ovom se mjestu ipak time ne bih bavio, tek bih spomenuo, naslutio razloge koji čuče možda u (ne)kvaliteti dramskog pisma, ili možda u KVALITETI domaćeg proznog izričaja, ili se pak možda radi o ekskluzivnim pravima praižvedbe poznate proze čija bi kazališna premijera zazvučala oko naušnica ispraznog provincijalnog hohštapleraja kakav je ovaj naš, ili se opet radi o *masnijim* honorarima kad su adaptacije u pitanju. Šifra: dva su honorara veća od jednog, a možda je razlog, budimo iskreni, istinska umjetnička potreba koja bi na svoj način propitala dramske ili pak kazališne aspekte naših proznih klasika. Georgij Paro ima poprilično iskustva u pretvaranju hrvatskih proza u hrvatske kazališne uspješnice. Neke su od njih, doduše, bile veće uspješnice, a neke, priznajmo, ipak manje. No, koliko me sjećanje služi, tri su njegove predstave krajem osamdesetih te početkom devedesetih godina uistinu sretno i spretno pretvorile romane u kazališne predstave: Krležine **Zastave**, Fabrijevo **Vježbanje života**, te po mom sudu prva od svih njih **Zajednička kupka** Ranka Marinkovića.

Jednom sam prigodom upitao profesora Para zašto toliko inzistira na adaptacijama proza, što ga toliko vuče upravo prema romanima, zašto ne režira drame. Odgovorio mi je kako upravo uživa u izazovu pretvaranja prozne rečenice u dramsku i kako se pritom sjajno zabavlja te kako je scensko rješavanje upravo proznih cjelina, njihovo prostorno i vremensko povezivanje, takav redateljski zadatak koji ga uzbuđuje i zabavlja.

Prozna literatura Ranka Marinkovića također ima pozamašni dosje u svojoj povijesti pretvorbi u kazališnu predstavu. Prvi se u to krenuo upuštati još daleke 1959. godine Božidar Violić. Odabrao je izvrsnu pripovijetku **Zagrljaj** te je postavio na sceni zagrebačkog HNK. Sljedeći adaptator i redatelj Marinkovićeve proze bio je Kosta Spaić s već legendarnom predstavom **Kiklop. Zajedničku kupku** postavio je i prilagodio Paro. Nakon toga je logičnim slijedom stvari na red stigao i **Never more**, posljednji roman Ranka Marinkovića, iako se u ovom posljednjem slučaju ne radi o klasičnoj pretvorbi proznog u dramsko djelo.

Što čini proznu literaturu Ranka Marinkovića toliko privlačnom za kazališne adaptacije? Zašto su se Spaić, Violić i Paro bavili upravo njegovom prozom? I to toliko uspješno da su takve kazališne prilagodbe nerijetko čak i zasjenjivale originalna piščeva dramska djela.

Pripovjedačko majstorstvo, nikad nadmašeno u hrvatskoj književnosti, Marinković je demonstrirao već u svojoj prvoj zbirci priča. **Oko božje, Ponizjenje Sokrata, Balkon, Sanjiva kronika, Karneval** i mnoge druge priče danas zauzimaju možda periferno mjesto u onome što čitatelji poistovjećuju s Rankom Marinkovićem, ali su istovremeno biser hrvatske pripovjedne umjetnosti. Sve te priče bogate su dramskom radnjom, ali istovremeno i specifične. Šarmantna i okrutna otočka provincija predstavljena je dubokim, nepogrešivim osjećajem za gestu, psihološka stanja, te sve one smislove i besmislice koje nas vode u ono što bih uvjetno nazvao Marinkovićev svijet. Njegova lica su živa, podvrgnuta toplom cinizmu, a svojevrсна dvostruka doživljajnost, odnosno način na koji lica sama sebe doživljavaju te istovremeno drugo zrcalo u kojem ih vidi autor zajedno s nama, predstavlja duhovit i savršen spoj koji postaje potentan i zanimljiv literarni materijal posve ostvariv i u dramskim izvedbama.

Dok bit Krležina svijeta, sjetimo se primjerice **Zastava**, čine ideje, bit Marinkovićeve

literarna svijeta čine lica, njihove geste i strahovi. Dok je Krleža ljevičarski filozof hrvatskog nacionalnog bića, zapravo njegov najgenijalniji novinar, Marinković je filozof pojedinačnog, filozof ljudskih karaktera, prevedeno u normalni jezik - pravi i punokrvi književnik. (Eh, sad sam naljutio krležijance.) Detalj, gesta, rečenica lica uvijek je ispred onog što bih uvjetno mogao nazvati - idejom.

Dakle, bit Marinkovićeve prozna izraza je posvemašnja zaokupljenost karakterima, a način njegova pisanja takav da se u tom zrcaljenju mogu prepoznati i genijalne glumačke upute. Njegove se jezične vratolomije mogu vrlo često shvatiti kao didaskalije, a opisi atmosfere kao upute redateljima koje pak nagovaraju, ako su dovoljno inteligentni, na stvaranje toga svijeta u kazalištu. Jasno, tu je i temeljno i nezaobilazno piščevo metafizičko oko, cinično, duhovito, na izvjestan način toplo, dalmatinski bezobrazno, iskreno, okrutno i sućutno. Marinkovića ne može režirati svatko, dovoljno je samo pogledati redateljska imena koja su se njime bavila, pa i prisjetiti se njihova karaktera i temperamenta, koji su manje više javni u ovoj našoj malenoj sredini. Zar mislite da ne postoje sličnosti između Bojana Stupice, Koste Spaića, Žorža Para, Božidara Violaća, Marina Carića, Petra Večeka?

PJENA ZAJEDNIČKE KUPKE

Georgiju Paru su mnogi predviđali fijasko kad se upustio u avanturu zvanu **Zajednička kupka**. Čak je i sam šjor Ranko skeptično promatrao nastojanja svog učenika pri pokušaju realizacije njegovog najrazlomljenijeg i najsavitljivijeg romana. "Ma ne može to, Žorž.", govorio je šjor Ranko, kidajući svoju cigaretu bez filtera na pola i stavljajući je u čibuk. "Ma, može Ranko, vidjet ćete." govorio je uporni učenik, sad već gospon u godinama, nervozno se meškoljeći u stolcu nasuprot profesorovom.

"Ma kako ćete to, ono s čavlima, pa sudac, pa kad padnu u more. Pa tko će to sve spojiti?" Bunio se profesor, sumnjao u anegdotalnu strukturu romana, kojeg,

eto, ni kritika nije baš jednostavno pozdravila. Takva je ta naša kritika, nema poštovanja ni prema kome.

Što je Para privuklo **Zajedničkoj kupki**? Sve je bilo tu, priče, anegdote, karakteri, preokreti, duhovitosti, lepršave dubine, ljepota iskazana događajima i riječima, dakle bilo je i onog redateljskog "rajca" u potrebi da se cijela stvar na razini cjeline pretvori u nešto što je podložno scenskim zakonitostima. I upravo je to ono što je Para motiviralo na cijeli taj pozamašni redateljski posao. "Čujte, vi ste još mladi, ali morate znati da mene to zabavlja i veseli." Govorio je Žorž nama dramaturzima na svojem seminaru. U razgovoru sa šjor Rankom je imao pravo. Da, moglo je....

NEVER MORE ILI NIKAD VIŠE

Kad je objavljen roman **Never more**, Paro se odmah prihvatio kazališne adaptacije. Kao što sam već u početku rekao, sumnjičavo razmišljajući vrtio sam glavom.

Početak romana u Zagrebu, da, to ide, činilo mi se, ali onda onaj put u vlakom, ma sve su to puste filozofije. Pa ono na otoku, pa u brodu, na moru, ono utapljanje, ne to ne ide. Razmišljao sam. Bojao sam se da bi predstava po romanu **Never more** mogla nehotice izgledati kao naivna histrionska igrarija, a to je ono zadnje što bi autori htjeli.

Publika bi zijevala ili bi se pak smijala nedorazumima i hlebinskim brodicama koje bi plutale po sceni. Ni dan danas uza sve poštovanje nisam siguran u takav tip adaptacije iako je nisam pročitao. Međutim, Paro je od nje odustao. Ni na čiji nagovor. Kad je govorio o veselju takva posla, mislio je na vitaliziranje vlastite mašte. Pa iako mnogi danas Para doživljavaju kao spretnog rutinera, a to je i meni, priznajem, katkad padalo na pamet, iskusni se lisac hrvatskog teatra nije dao nasanjati.

Nedavno mi je rekao kako je od te velike adaptacije odustao stoga što bi se u redateljskom smislu trebao ponavljati. "Slušajte, najljepše stvari iz **Never more** već

sam riješio u drugim predstavama. Sad me to, nekako, ne zanima." A zadnja stvar koja se može redateljstvu dogoditi je ona da se dosađuje kad režira.

O ROMANU

Za *Never more* mislim da je sjajan roman. Iako u tom razmišljanju nisam usamljen, mnogi su mislili drukčije. Eh, takva je ta naša kritika, nema poštovanja ni prema kome. Metafizička ogledala cijele stvari nisu me iznenadila, pa čak ni najzanimljivije etičke diskurse Bartola i Longa nisam doživio kao nešto novo. Ali doživio jesam kao nešto što je mogao napisati samo i jedino Ranko Marinković. Doživio sam kao nešto što je vjerno i iskreno. Nešto što je Ranko sam po sebi.

Vještina koja je virtuozna, a nije zanatska nego estetska, te se migolji svakim poznatim kanonima u vrednovanju, nešto je što me tjera misliti i uživati. Ako uistinu volite i razumijete literaturu Ranka Marinkovića, ako je osjećate, voljet ćete i roman *Never more*. Osim što je sadržajno, a ako hoćete i filozofski zanimljiv i uvijek svjež, Ranko Marinković je prije svega književni esteta. U to me nisu uvjerila samo mnogobrojna čitanja njegove literature, već i privilegij razgovora koje sam kao student s njime imao prilike voditi.

Koliko puta mi je rekao da ga uopće ne zanima o čemu mi studenti pišemo drame, zanima ga samo KAKO ćemo to učiniti. Osim omiljenih tema kao što su Shakespeare i Pirandello, pričali smo i o našim dramama, ali nikad prije nego što bismo ih dovršili. O idejama je mrzio razgovarati, dapače, nije nikad ni razgovarao.

Ideja romana, a ako hoćete i njegova tema, mnogo je bliža romanu *Kiklop* negoli *Zajedničkoj kupki*. Radnja je spora, misli teške, atmosfera bojazna, a sve ono prozaično što za kazališnu umjetnost nikako nije nevažno, kao primjerice, mjesto radnje, ili vrijeme radnje, takvo da se grčevito odupire svakom scenskom osmišljavanju.

O ADAPTACIJI

Georgij Paro se odlučio na radikalan potez. Za ovu predstavu, o kojoj pišem, nije čak niti skratio roman, nego ga je potpuno sažeo na taj način da je izbacio sve ono što teoretičari smatraju srži dramske umjetnosti. Izbacio je dinamične motive.

Može li kazališna predstava od gotovo sat i pol trajanja funkcionirati bez onog što nazivamo radnjom?

Na ovo pitanje moguće je ponuditi više odgovora.

Ja ću se opet vratiti anegdotalnosti svojega studiranja te satovima filmskog scenarija kod profesora Berkovića. On nam je uvijek utuvljivao u naše neprilagođene mozgove priče, upravo o statičnim i dinamičnim motivima, metafori, metonimiji, o predmetima koji u dramskoj priči dobivaju druga značenja, brže i zavodljivije je vode prema kraju. Čitali smo scenarije Cesarea Zavattinija (de Sicin scenarist) i A.L. Diamonda (Wilderov scenarist) na kojima smo uvježbavali utemeljenost profesorovih teza. Sve je bilo divno i krasno, ali je našu idilu neprimjetno ugrozio ciklus filmova Roberta Bressona. Poslije jednog predavanja profesor Berković je nezadovoljno vrtio glavom: "Ja se tu trudim objasniti vam neke stvari, a onda dođe ovaj *Dnevnik seoskog svećenika*, dođe Bresson koji je genij, i sve mi onda padne u vodu." Profesorova kula se srušila. Za nekog tko jest istinski genij, ne moraju vrijediti tvrda pravila zanata kojima svi normalisti teže.

Slično nam je govorio i Zuppa, dramska situacija, jedna, druga, treća, Suriault, Ibersfeld, idemo dalje, sve je OK, samo da nisu arbitrarne. Imao je potpuno pravo, velika većina zanatski loših drama ima takve dramske situacije u kojima lica neprestano arbitriraju. Paro je adaptirao Marinkovića bez radnje, te ispunio predstavu arbitrarnim situacijama. Dakle, učinio je sve ono što se u kazalištu ne smije, što doduše nije zabranjeno, ali ni preporučljivo. Kako to funkcionira?

O ADAPTACIJI NA SCENI

Na ovo je pitanje ponovno moguće dati mnogo odgovora. Ali opet se vraćamo biti onoga što bi željelo biti lijepo, i jest lijepo, onome što podliježe estetskim, a ne zanatskim kriterijima.

Kazalištu briljantno prilagođen i odigran recital misli Marinkovićevih junaka, napravljen je bez uzroka i posljedica, nepretenciozno estetiziran, a opet dubok. Ali isto tako nije

za svakog. Zar postoji hommage nekom piscu koji je za svakog? Hommage se po svojem ustrojstvu opire kritičkom oku površnih poznavatelja rada čovjeka kojem je posvećena. Autori predstave niti to kriju, a niti se skrivaju iza nečega za što drugi možda misle da je floskula, međutim, mislim da je riječ o činjenici, *Nikad više* hommage je slavnom piscu, a niti želi biti išta više.

Duhovno ustrojstvo Ranka Marinkovića, njegov svjetonazor, a opet i njegovo umijeće savršeno je sadržano u romanu *Never more*. To je Paro shvatio, isjeckao roman te ga sveo na intelektualna prepucavanja dvojice glavnih junaka, te sebe i nas doveo u idealnu poziciju iščitavanja autorovog svijeta.

Posve druga stvar je stvar gledateljevog iščekivanja. Katkad i gledateljeve lijenosti. Nedostatka osjećaja za rečenicu, za misao koju ta rečenica zastupa.

Nikad nisam bio velik obožavatelj poezije, ali sjetit ćete se mnogih izvrsnih recitala-predstava posvećenih pjesnicima. Tada nikog nije smetao nedostatak dinamičnog u radnji.

Namjera predstave nije ništa drugo nego slaviti književnu riječ jednog velikog pisca, iako se pritom ne poštuje ono za što svi običnici misle da jest kazalište, nemojmo pretjerivati. Jer sve te nasilno umjetnizirane silnice stege ne prisiljavaju nikakvo umjetničko djelo da to postane. A kazališni hommage Ranku Marinkoviću je upravo to.

O KRITIKAMA

Takva je ta naša kritika, nema poštovanja ni prema kome. Ali priznajem da su me poneki sudovi uistinu zanimali. U časakanju s dragom prijateljicom, teatrologinjom koju iznimno cijenim, ustanovio sam da se dosađivala. Također se i inteligentni selektor Festivala malih scena u Rijeci nije uspio othrvati tom dojmu. U iščekivanju priče, ljudski je intelekt sklon lijenosti. Tako sam ja to, naime, shvatio. Iako *Nikad više* ne funkcionira onako kako to mi od dramskog djela očekujemo, zar uistinu mislite da se ne radi o autentičnom kazališnom činu? Možda ljudi cijene Rankovu literaturu, ali možda im ona nije bliska. Meni se pak pričinilo da u nadmudrivanju Bartola i Longa ima više intelektualne živosti, pametnijih smislarenja o životu, negoli u školskoj lektiri *Gloriji*.

Vrlo kvalitetan i nepovršan je bio kratki esej u "Vijencu" koji uistinu problematizira premise nastajanja i postojanja jednog takvog hommagea. Ali i taj je autor očekivao nešto drugo. Posve se slažem s konstatacijom kako "humorna igra" kao podnaslov ne stoji, kako se radi o mraku ljudskog bivanja, a povremeni šarmantni uplivi duhovitog cinizma taj podnaslov ipak ne mogu opravdati. Ali usporedbe s Beckettom mi se uistinu čine pretjerane. Zar svaki put kad na sceni imamo dva lica koja govore, u igru moramo uvlačiti i Becketta? Jasno, ima sličnosti između metafizičkog sklopa našeg i irskog pisca, ali u strukturi rečenice, načina, onog Rankovog KAKO, čini mi se kako su to dva iz temelja različita i nepoveziva estetska pristupa.

Oni pak očekivano zločesti osvrtni su me istinski zabavili.

Poznati je pak ugor od spliskog porta rabio svoje omiljene riječi, ponavljajući se po tko zna koji put kvaziduhovito mudroserski, a njegov stameni dramski riječnik o dramskim silnicama i slinicama nikako nije dosegnuo njegov šuškavi makbetovski kritičarski klasik.

Jedna je pak mlađa novinarka sklona kazalištu i pubertetu pisala o političkoj (ne)opredijeljenosti autora samodopadno uživajući u svoja tri centimetra, koliko se zapravo u svojoj kritičnosti uspjela odraziti od zemlje.

Jednog sam ljeta na Visu prisustvovao književnoj večeri Ranka Marinkovića, na koju su se sjatili oni koji smatraju da u tim književnim razmjerima imaju nešto za reći. Tako je naš Ranko pocrvenio kad ga je jedna gospođa, nalik na lik iz njegove priče *Suknja* priupitala: "Ali šjor Ranko, pa k vragu, zašto do sada niste napisali baš ništa o Informbirou?" Bilo je to godine devedesete. Ajme meni, jer šjor Olivi je *Kiklop* bija dosadan. Možda se u naše novinare uvukao duh šjore Olive.

Moja uputa kritičarskim silnicama i slinicama je jednostavna i glasi: čitati, pa opet čitati, pa još jednom, zna se već što, a nakon toga ponovno čitati. Ako vam se u duši ili pri srcu dogodi nešto lijepo, onda odite u teatar, možda nešto i osjetitite. Ako već ne možete biti časniji, možda vremenom postanete pametniji. I nemojte nam davati mrvice svoje dobronamjernosti. A o talentu da i ne govorimo.

REŽIJA KAO RISKANTNA MANIRA

O izvedbi se svašta može reći, o njoj sam do sada najmanje trubio. Žorž je umješno posudio Rankovu pamet, učinio malu briljantnu minijaturu koja se opire

zakonima očekivane dramaturgije, koja biva svedena samo i isključivo na pamet teksta. Paro je odlično napravio ono što on obično odlično radi, a to su dvije stvari. Prvo je dobro pročitao tekst, iz čega proizlazi inteligentan rad s glumcima, ali o tome ćemo malo poslije, a druga jest izvrsno režijsko spajanje sekvenci. Vrijeme i prostor funkcioniraju savršeno, teatraliziraju literarno-filozofski recital te mu daju pravu kazališnu sceničnost. Mislim da je upravo to ono što ga u teatru najviše veseli. Sve je to uspio postići s jednim krevetom i jednim ormarom. I tri glumca.

O GLUMAČKOJ IZVEDBI

Špiro Guberina, iako to mnogi baš i ne znaju, te ga poistovjećuju sa Smojinim, Božićevim ili Raosovim smiješnim ljudima, duboko je vezan za literaturu Ranka Marinkovića. Čak je i sam Ranko zaboravio neka lica koja mu je Špiro u bližoj ili daljoj prošlosti odglumio. Sve se to u predstavi dobro vidi. Već i u imenu Špirina teatra (MHT "Kiklop") sadržano je ono što on voli i štuje. Iako se trudio odigrati Bartola, bolje reći, izgovoriti Bartola, nisam posve siguran koliko je upravo on bio pravi izbor za tu ulogu. Možda zbog godina, možda zbog katkada nehotične manire koja nepotrebno kreće u neke druge, mnogo pučkije vode. Imao sam mjestimičnih poteškoća u naporima da ga razumijem. Kod Špire, na žalost, isuviše su se trudile provirivati nevesele oči klauna. A Bartol to nije, a niti su njegove rečenice takve. Međutim, učinio je pošten i iskren posao, doduše ne toliko uspješan kao u nekim drugim predstavama, gdje pak redovito biva nagrađen aplauzom na otvorenoj.

Mnogo zahvalniju ulogu imao je Siniša Popović. Siniša Popović je u ulozi Longa te Primarijusa ostvario jednu od svojih najboljih rola, svakako najbolju od onih u kojima sam ga imao prilike gledati. Vrlo je inteligentno ušao u Marinkovićev svijet, u smisao njegove rečenice mjestimično gradeći igru na već "dēja vu" glumačkim ostvarenjima. Replika je to na ulogu suca koju je briljantno odigrao Pero Kvirgić u **Zajedničkoj kupki**. Replika je to i na samog autora, proizašla iz zajedničkih druženja, ali ne tražeći smijeh i smisao u privatnosti, nego vjerno slijedeći put tog ciničnog svijeta. U svoj svojoj sporosti, mrzovolji, pokretima, pa i jeziku, Siniša Popović je hrabar, a istovremeno i najtočniji izbor tumača literature Ranka Marinkovića, a vjera kojom izgovara svoje rečenice fascinantna je kao i količina inteligentnog, ali i toplog cinizma, kojeg kao da je i sam usvojio.

Vanja Čirić talentirana je mlada glumica koja je svoj zadatak, malen u odnosu na onaj svojih kolega glumaca, obavila besprijekorno. Vrlo fleksibilna, u pokretu jaka, u gesti izražajna, a u redateljskoj koncepciji slaganja vremena i prostora ključna, sve joj to u odnosu na kolege starije glumce donosi breme nezahvalnosti s kojim se mlada glumica odlično nosila.

O SURADNICIMA

Za pozdraviti je također redateljov izbor suradnika. To su sve mladi ljudi, istovremeno djeca naših poznatih kazališnih umjetnika, od kojih su neki i sami bili uključeni u **Nikad više**.

Odličan je posao obavila kostimografkinja Barbara Bourek, odabravši takve kostime koji, iako pomalo stilizirani, zahvaćaju podjednako likovnost **Kiklopa** i **Zajedničke kupke**. Dakle, vrlo efektno slijede ideju hommagea prateći u stilu vrijeme intelektualnog sazrijevanja samog pisca.

Scenu je izradio vrlo dovitljivi Aljoša Paro. Ona je funkcionalna, a "self made" ormar pruža redatelju i glumcima ključ njihovog bivanja na sceni, od samih promjena, pa sve do stila igre, do rascjepkanosti i nedostatnosti priče. Ormar postaje vrstom estetskog alibija. On funkcionira poput kakve muzičke kutijice, iako bi možda trebao imati više "patine" koju donosi taj odnos vremena na kojem predstava i počiva - nešto poput stare literature, starog Zagreba, te malograđanskog otoka.

Glazba Borisa Guberine samozatajno i funkcionalno prati priču i koncepciju predstave, te također predstavlja doprinos u izgradnji tog hommage svijeta.

O PUBLICI

Publika pa i njene reakcije su vrlo zanimljivi. Dio njih razočaran je adaptacijom romana,

naime očekivali su uistinu vidjeti integralni **Never more** pa se poslije predstave više govori o slabosti adaptacije, a manje o postignuću i stremljenjima autora predstave. Da, u adaptaciji ima proizvoljnosti, ali treba je shvatiti i doživjeti u kompilatorskom, a ne u dramaturškom svjetlu. Jer ona se niti ne opire, a niti želi i nastoji biti ono što nije. Jedan dio publike se dosađivao. U eri "trash talk" dramaturgije, gdje je sama dramska situacija dovedena do svoje krajnosti, te postaje sama sebi smisao, estetizirana i autentična literarna statičnost ne može kod mase biti dobrodošla. Odatle i količina bijesa, iz lijelih glava koje znajući nešto o drami ipak ostaju cijepljeni na nešto što se zove - dobra literatura.

Predstava **Nikad više** niti u jednom trenu publici ne povlađuje, nego dapače, traži od nje, zahtijeva. Longo i Bartol boreći se za svoje mozgove, bore se i za mozgove onih koji ih gledaju. To jest predstava koja traži oko za lijepo, ali istovremeno i stalni angažman gledatelja.

Postoje i oni koji svjesni piščeve veličine grade svoje divljenje na već utvrđenim vrijednosnim ljestvicama gdje nije niti pristojno, a niti nobl sukobljavati se sa svijetom uvriježenih pravila o velikom piscu.

Ali velik dio njih je uživao, jer je **Nikad više** uistinu dobro i zanimljivo kazališno ostvarenje, koje, doduše, ni na koji način neće utjecati na daljnji razvoj hrvatskog glumišta, međutim koje je na scenu donijelo autentičnu ljepotu jednog literarnog svijeta.

ZA KRAJ

Za vrijeme studija sam stalno bio bijesan na dramske pisce koji su samodopadno uživali u "lijepim" i "mudrim" rečenicama koje su stavljali na papir. Patetično mudra izrijevka nekog lica dovela me do ludila.

A osobito onda kad je dramska situacija koja je bila u tijeku bila arbitrarna. Kako onda sada mogu zastupati dramsku statičnost koja mi je cijelo vrijeme studija išla na živce? U pitanju je iznimka. Jer iako je redateljov posao odličan, istovremeno bi isti možda bio i promašaj kad bi se bavio nekom drugom literaturom. Piščev virtuosno napisani cinizam sposoban je poništiti pravila dramske literature na koja smo naviknuti.

Nikad više je predstava za Ranka Marinkovića. Stari je meštar bio zadovoljan. Ali to je predstava i za sve one koji vole i štuju njegovu literaturu. Zato sjedite, gledajte, slušajte, uživajte, i nadajte se da nije uistinu - nikad više....

FOTOGR

Špiro Guberina i Siniša Popović

